

ФІЛОСОФСЬКО-ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТЕКСТУ ПОНЯТТЯ ПОКАРАННЯ

ОСМОЛЯН Віталій Анатолійович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права та публічного адміністрування, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

ДОМБРОВСЬКА Олена Миколаївна - старший викладач кафедри права та публічного адміністрування, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

ПОПИК Андрій Миколайович - голова циклової комісії права та суспільних дисциплін, Хмельницький кооперативний фаховий коледж Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

УДК 141.5 : 340.12 : 343.01
DOI 10.32782/EP.2023.1.1

Автори статті излагают философско-юридические аспекты формирования европейского понятия наказания в свете правовой реформы в Украине. Предоставляется на рассмотрение и обсуждение собственный (авторский) перечень правовых систем, регулирующих соотношение наказания и мер общественной безопасности в современном правовом мире. В частности, к последним отнесена система, в которой сначала происходит наказание, а затем применяются меры безопасности; систему, где ранее применяются меры безопасности, а дальше происходит наказание; систему, согласно которой наказание заменяется мерами безопасности и система, предусматривающая альтернативную возможность применения наказания или мер безопасности. Раскрывается значение и дается оценка этим новеллам в системе права и философии. Обосновывается необходимость дальнейших исследований соответствующей направленности, поскольку последние будут создавать перспективы теоретических и практических разработок, а также способствовать решению проблемных вопросов в этом направлении уголовного права и философии. Обращено внимание на необходимость дальнейшего научного сотрудничества ученых, специалистов в области материального права и криминалистики.

Ключевые слова: вина, преступление, меры безопасности, криминалистика, наказание, право, правонарушение, теория, философия.

Постановка проблеми

Розвиток інноваційно-правової політики України набирає стрімких кроків, наближаючи мить вступу України до Європейського Союзу, як наслідок – приведення у відповідність власної правової системи до рівня європейських держав, зменшення рівня злочинності, вдосконалення та осучаснення норм чинного законодавства держави, а отже, й до покращення якості діяльності судових та правоохоронних органів, надання професійних послуг у галузі права правознавцями України.

Зазначене не уявляється можливим без глибокого знання та розуміння філософсько-юридичних аспектів формування європейського поняття таких фундаментальних дефініцій, як: «Правопорушення», «Злочин», «Покарання», течій та векторних напрямів розвитку континентальної системи кримінального права та теорії права у Європі. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проведений аналіз [1–11] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували питання теорії права, зокрема концепції виникнення та обґрунтування різноманітних течій у кримінальному праві в цілому

та їх окремі аспекти зокрема. Проте розгляд особливостей та визначення філософсько-юридичних аспектів формування європейського поняття «покарання» вимагає свого детального дослідження та аналізу.

Мета статті — на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути особливості філософсько-юридичних аспектів формування європейського поняття покарання, а також обґрунтувати необхідність подальшого дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи філософських, теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть вдосконаленню вітчизняної концепції теорії права, якісному та об'єктивному встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, як наслідок - покращуватимуть інноваційно-правову політику України взагалі.

Виклад основного матеріалу

Ще у феодальному суспільстві зародився протест проти жорстокості та несправедливості кримінального права. На початку XVI століття в Англії Томас Мор (1480-1535) в «Утопії» висловлюється проти широкого застосування смертної кари, яка мала місце в епоху пізнього феодалізму, бо вона «надто жорстока для того, щоб карати за злочинство, і надто слабка, щоб знищити його. Звичайна крадіжка не заслуговує покарання на шибениці»[1].

Чезаре Беккарія (1738-1794) у роботі «Про злочини та покарання» [2] виклав ті основні ідеї, які у подальшому були сприйняті класичною школою кримінального права. Ч. Беккарія висував вимогу, щоб кримінальне право захищало особу людини. Він висловлювався проти смертної кари у звичайних умовах, допускаючи її під час революцій; висловлювався проти катувань, конфіскації, проти залишення у підозрі та теорії формальних доказів, тобто проти звичайних елементів феодального суду та процесу. Він був прихильником підпорядкування суду принципу законності та вимагав встановлення рівності покарання для всіх.

Вчення Ч. Беккарія наклало відбиток на розвиток кримінального законодавства у низці країн (Пруссія, Австрія).

Погляди та програма буржуазії, яка прагнула влади, знайшли своє вираження у класичній школі кримінального права. Авторі, що належать до класичної школи кримінального права, виходили з погляду на торговельно-економічну систему суспільних відносин як вічну та найкращу, таку, яка у найбільшому виразі забезпечує інтереси особистості (розуміючи під особистістю буржуа).

Буржуазне кримінальне право виступало у початковий період свого розвитку насамперед із критикою кримінального права феодального суспільства, проти формальної нерівності перед законом, широкого застосування смертної кари, тілесних покарань, тортур та залишення у підозрі. Також гострої критики зазнала невідповідність між злочином та покаранням.

Розвиваючи позитивну сторону своїх поглядів, послідовники класичної школи кримінального права виходили з ідеалістичної філософії І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля. В історії розвитку кримінального права ця школа права виконала об'єктивно-прогресивну роль, борючись з відсталістю кримінального права феодального суспільства та пропагуючи заміну його більш прогресивним у порівнянні із ним буржуазним кримінальним правом.

Класична школа кримінального права виходила із положення про свободу людської волі. Класики вважали, що людина, яка вчинила злочин, винна у цьому злочині і за цю провину повинна нести покарання, яке має відповідати скоєному правопорушенню і нічому більше, тобто бути відплатою за злочин. Деякі з них вважали, що покарання взагалі не повинно ставити перед собою ніяких цілей (Кант), інші вважали, що покарання ставить собі завдання попередження злочинів (Феєрбах). Було висунуто принцип: «Немає злочину, немає покарання без вказівок на те у законі». Виходячи з цього положення, відкидається аналогія та зворотна дія кримінального закону.

І. Кант обґрунтовував свої погляди у сфері кримінального права тим, що люди-

на незалежна від впливу зовнішнього світу. Воля людини, на його думку, здійснює, хоч і не повністю, вимоги розуму та повністю вільна. Покарання має бути застосоване не для будь-яких корисних цілей, а тому, що скоєно злочин. Покарання, за І. Кантом, є справедлива відплата рівним за рівне - таліон.

Погляди І. Канта у сфері кримінального права розвивав ряд криміналістів: Цехаріє, К. Грольман та інші. З послідовників Канта особливо відомий Анзельм Феєрбах (1775-1833), батько відомого філософа-матеріаліста Людвіга Феєрбаха. Наслідуючи загальний хід ідей І. Канта, Анзельм Феєрбах розвинув теорію психологічного примусу, або, як її іноді інакше називають, теорію залякування загрозою покарання. Свою основну ідею він висловлює таким чином: «Чим благо вище, тим ставка покарання має бути більшою, щоб створити перешкоду злочинному прагненню, яке здатне перевищити силу цього імпульсу»[2]. А.Феєрбахом відповідно до його поглядів у галузі кримінального права було розвинене юридичне вчення про осудність. З основних питань кримінального права А. Феєрбах був прихильником поглядів Ш. Монтеск'є та Ч. Беккарія. Він вважав, що покарання має відповідати злочину незалежно від конкретної обстановки, коли злочин було скоєно, та від особистості злочинця.

Погляди, розвинені Кантом, Гегелем і всією класичною школою кримінального права, протягом багатьох десятиліть панували у буржуазній науці кримінального права. Послідовники цієї школи виходили з абсолютної свободи волі злочинця та відповідно до цього визначали покарання як відплату за його злу волю. Протягом довгого часу такий погляд був панівним та майже не зустрічав жодних заперечень ні у буржуазній теорії, ні у законодавстві європейських держав.

Кримінальний кодекс Франції 1810 (Кодекс Наполеона) був зразком, з якого всі європейські країни майже до кінця ХІХ століття брали приклад при складанні кримінальних законів.

На початку 70-х років ХІХ століття значного поширення набула нова антрополо-

гічна школа кримінального права. Зростання злочинності на той час ускладнилося зростанням числа професійних злочинців. Старі кодекси та класична школа кримінального права виявилися недостатнім засобом боротьби з цими видами злочинності. Науково-технічний прогрес також викликав у теоретиків континентальної науки кримінального права та у кримінальному законодавстві європейських країн необхідність перегляду своїх поглядів.

Так, італійський професор-психіатр та тюремний лікар Чезаре Ломброзо висунув нову теорію, яка мала зняти з європейського суспільства відповідальність за зростання злочинності та одночасно створити «теоретичні» передумови для можливості посилення репресій стосовно найбільш небезпечних злочинців, а також для застосування репресії до осіб, які бажають та мають намір, проте ще не скоїли жодних злочинів, але через це вже були небезпечні для суспільства того часу.

Ч. Ломброзо стверджував, що «злочин зрештою як на підставі статистики, так і на підставі антропологічних досліджень є природним явищем, необхідним, як запліднення, як народження, як смерть...» [3]. Він стверджував, що переважна більшість злочинців – це природжені злочинці, результат атавізму, а тому не можуть бути виправлені. Ч. Ломброзо вважав, що злочинець – це особливий біологічний тип, який має свої антропологічні ознаки. Виходячи з цього, пропонувалися такі заходи покарання, як висилка на безлюдні острови, кастрація, страта, довічне ув'язнення у місцях позбавлення волі або в будинки для божевільних. Прихильники антропологічної школи дотримувалися думки, що немає потреби вичікувати, поки злочинець (кримінолоїд) вчинить правопорушення, можна та потрібно вжити до нього необхідних попереджувальних заходів раніше. Відкидалася необхідність дотримання юридичних «тонкощів» при встановленні вродженого злочинця. Антропологічна школа носила явно виражений реакційний характер, що відбивалося не лише у поглядах у сфері кримінального права, а й у висловлюваннях Ч. Ломброзо та його прибічників із

загальнополітичних питань. Ця «Теорія» у тогочасній науці не знайшла підтвердження, та більшість учених наприкінці XIX і на початку XX століття визнали її антинауковою. За своїми політичними поглядами Ч. Ломброзо був крайнім реакціонером та прихильником «расової теорії».

На зміну антропологічній школі кримінального права, у значній частині з числа її колишніх послідовників, розвивалася соціологічна школа кримінального права, прихильники якої, відмовившись від явно антинаукових методів та висновків, прагнули знайти нові та більш задовільні, з погляду інтересів «капіталістичної» держави, методи боротьби зі злочинністю.

Як і антрополози, соціологи прагнули зняти з привілейованих верств населення відповідальність за зростання злочинності. Для пояснення причин злочинності соціологічна школа висунула так звану теорію факторів, яка полягає у твердженні, що злочинність викликається соціальними, біологічними та космічними причинами. Соціологічна школа замість всебічного вивчення дійсності, обліку явищ у їх розвитку розривала окремі моменти дійсності.

Під біологічним чинником соціологічна школа розуміла фактично те саме, що й антропологічна школа (будову організму, спадковість тощо), під космічним чинником розумівся вплив сил природи (час доби, стан погоди, клімат). Нарешті, соціальний чинник розглядався у вигляді окремих моментів соціального життя, відірваних від їхньої реальної сукупності та взаємодії: безробіття, рівень заробітної плати та ін. Прибічники соціологічної школи прагнули довести, що причини злочинності вічні (біологічні та космічні), з іншими можна боротися (соціальні).

Один із творців соціологічної школи-Ф. Ліст у 1892 році писав: «Ми вимагаємо міцної, доцільної кримінальної політики, ми вимагаємо, щоб держава, правовий порядок боролися зі злочиним та злочинністю дієвіше, нещадніше, ніж досі» [4]. Цій же меті служив й організований соціологами міжнародний Союз криміналістів (1889 р.).

Всупереч поглядам авторів, що належать до класичної школи права, соціологи

заперечували свободу волі, розглядали покарання не як відплату, а як «захід соціального захисту», який вживає держава щодо особи, яка перебуває у небезпечному стані. Підставою репресії, таким чином, ставав не злочин, а сама людина, оскільки згідно з поглядами послідовників соціологічної школи скоєння злочину служить лише одним із показників соціальної небезпеки, яка може виявлятися й у низці інших обставин (психічна хвороба, зв'язок із злочинним середовищем тощо). Соціологічна школа, як і антропологічна, створювала, таким чином, «теоретичну базу» для посилення репресій у країнах Європи та можливість застосування «заходів соціального захисту» до осіб, які не вчинили жодного злочину.

Кримінальне законодавство європейських країн використало положення соціологічної школи кримінального права. Наприклад, в Англії згідно із законом 1908 року особа, визнана «звичним злочинцем» (не менше трьох засуджень після досягнення 16 років за серйозні злочини та яка веде злочинний спосіб життя), засуджувалась до відповідної міри покарання, а після її відбуття – до позбавлення волі з особливим режимом на строк від п'яти до десяти років як до заходу соціального захисту.

Боротьба, яку вели між собою представники класичної та соціологічної шкіл кримінального права, була боротьбою всередині кримінального права. Її змістом було прагнення знайти найефективніші заходи боротьби зі злочинністю в суспільстві того часу, та й інша школи служили інтересам правлячої верхівки країн та відбивали лише різні погляди всередині панівного класу.

З початку XX століття відбувається поділ науки кримінального права на дві відокремлені галузі:

а) кримінальне право як догматичну науку, що вивчає чинне законодавство, судову практику та проблеми юридичного застосування кримінального закону;

б) кримінологію як соціологічну науку, яка займається вивченням проблем злочинності, причин злочинності тощо.

Якщо наприкінці XIX і на початку XX століття відзначалося різка розбіжність по-

глядів прихильників класичної та соціологічної шкіл у кримінальному праві, то для подальшого розвитку континентальної науки кримінального права характерне зближення їх позицій та розвиток еkleктичних напрямів.

Усі кримінальні кодекси, що діяли наприкінці ХІХ століття, були побудовані на принципах класичного спрямування (Бельгійський кодекс 1867, Німецький кодекс 1871, сюди ж слід віднести й «Уложение» царської Росії 1903). Лише окремі кримінальні закони відображали нові тенденції сучасного кримінального права - запровадження умовного звільнення (Франція 1885), умовного засудження (Франція 1891, Бельгія 1888), посилення репресії щодо рецидивістів (Закон про relegацію у Франції 1885р.) та ін. В основному вплив ідей соціологів на кримінальне право Європи знаходило своє вираження в цей період у розробці проєктів кримінальних кодексів, з яких найбільшого значення у ці роки набули роботи в Німеччині (Ліст), Норвегії (Гец), Швейцарії (Штос). Робота над швейцарським проєктом, який перетворився на закон лише через багато десятиліть, викликала великі теоретичні узагальнення. У процесі розробки проєктів відшліфовувалися нові погляди в галузі кримінального права, які повністю замінили положення класичного напрямку, що панували у законодавстві ХІХ століття.

Так, у 1902 році у Норвегії було видано Кримінальний кодекс, який містив у собі значні нововведення. Цей кодекс встановлював: «Якщо суд дійде висновку, що виправданий або засуджений до пом'якшеного покарання обвинувачений через свою неосудність або обмежену осудність є небезпечним для правового порядку, то суд має право визначити, щоб постановою адміністративної влади обвинуваченому була призначена для проживання певна місцевість або щоб він був поміщений у притулок для душевнохворих, до лікувального закладу, притулку або робітничого будинку, оскільки до цього є підстави в силу виданих королем або уповноваженою ним особою загальних правил. Вжитий захід скасовується, якщо, згідно з висновком

лікаря, у продовженні його подальшої потреби немає»[5].

Таким чином, до норвезького Кримінального кодексу вперше було включене положення, рекомендоване соціологічним напрямом кримінального права: запроваджено поняття «небезпечний стан» та передбачена можливість застосування заходів громадської безпеки.

У європейське кримінальне законодавство дедалі помітніше проникають ідеї та відчувається вплив соціологічного спрямування - інститут невизначених вироків, що знаходить особливо рельєфне вираження у підході до питання про злочинність неповнолітніх; передбачається попереджувальний висновок, поняття звичних злочинців та умовне засудження.

Перша світова війна викликала нове зростання злочинності, яке охопило всі країни.

Зростання злочинності супроводжувалося появою нових видів злочинів (шантаж, викрадення дітей, рекінг, гангстеризм та ін.). Чисельне зростання злочинності було пов'язане із якісними змінами її характеру: зростання організованості, озброєності, зв'язку з поліцією, з окремими злочинними та асоціальними об'єднаннями.

Після першої світової війни набули широкого розвитку різні біологічні тенденції в галузі вчення про злочинність (Ленц, Ланге, Кранц, Штумпфель, фон Роден).- В Італії неоломброзіанські тенденції розвивали проф. кримінального права Каррара, проф. судової медицини у Римі Оттоленгі та багато інших. Наступник останнього Ді Тулліо розвинув нову галузь кримінальної біології - кримінальну ендокринологію - вчення про вплив залоз внутрішньої секреції на конституцію людини та злочинність.

З'явилася кримінальна біологія, або біокримінологія (Е.Сатерленд, Г.Гентінг, подружжя Ш. та Е.Глюк), яка дуже близька до расизму та була такою, що обґрунтовувала злочинність вродженими схильностями до скоєння правопорушення (В.Зауер, Фішер, А.Ленц).

На основі дуже поширеного у післявоєнному світі вчення австрійського психіатра Зигмунда Фрейда про психоаналіз роз-

вивалася психоаналітична школа, яка пояснювала злочинність підсвідомою стороною психіки людини, що носить головним чином сексуальний характер (Александр, Штауб, Райк, Боне та ін.).

Фрейдистська теорія у кримінальному праві набула поширення головним чином у Німеччині, в Австрії, меншого визнання вона знайшла в інших країнах Європи та США.

В основі фрейдистського вчення про психоаналіз лежить так званий «Комплекс Едіпа», особливий, підсвідомий біопсихічний стан, який полягає в існуючому кровозмішувальному прагненні дитини до матері та ревнощів, що випливають звідси, і ненависті до батька. Це прагнення, стикаючись із заборонаю, витісняється у підсвідомість та пригнічувано діє на психіку. Воно породжує почуття провини та прагнення до покарання. Це прагнення до покарання веде людину до скоєння злочину, за яким має настати покарання.

Теодор Райк писав: «У злочинців існує могутнє несвідоме почуття провини вже перед діянням. Це почуття не результат дії, а скоріш її мотив. Злочин є психічним полегшенням, тому що воно може пов'язати несвідоме почуття провини з чимось реальним та актуальним. Інакше висловлюючись, злочин вчиняється для того, щоб забороненим прагненням доставити заміну задоволення, обґрунтувати та усунути несвідоме почуття провини» [6].

Фрейдизм, як кримінально-правова теорія змикається з ломброзіанством. Фрейдизм, як й ломброзіанство, знімає питання про соціальні причини злочинності, питання про значення середовища, тобто проблему соціально-суспільних відносин, і зводить питання про причини злочинності до біологічних особливостей особистості.

Расові теорії злочинності набули досить широкого поширення у Німеччині та США, але їх вплив можна помітити і в інших країнах. Один із найбільших німецьких кримінологів двадцятих років ХХ століття Е. Вульфен писав ще у 1926 року: «Важливим кримінально-антропологічним чинником є раса. Статистика показує, що навіть у невеликій країні відмінність в особливос-

тях характеру населення викликає особливості злочинності»[7].

Так, фашистські шовіністичні погляди панували у «працях» всіх прихильників расистських теорій і після панування фашистів. Той самий Е. Вульфен старанно доводив, що німці менш схильні до скоєння злочинів, ніж інші національності. Злочини в Габсбурзькій Австрії вчинялись, на його думку, головним чином не німцями, а чехами, в Балтиці – не німцями, а корінним населенням прибалтійського округу (сучасні латиші, латвійці, естонці). Особливо схильні до злочинів, на його думку, раси та національності, які мають ознаки дегенеративізму, схильні до психоневрозу, особливо афроамериканці (розмовне - «негри»), семіти, зокрема євреї. Він робив висновок: «Загалом слід сказати, що найнебезпечніші злодії та бандити, звичні злочинці до нас, німців, потрапляли головним чином з-за кордону, з Росії, в першу чергу з балканських держав та з Італії та Австро-Угорщини: німці не виявляють до професійної злочинності будь-яких спеціальних нахилів»[7].

Майже всі кримінологи США ХХ століття пояснювали відносно більшу кількість засуджених афроамериканців (розмовне - «негрів») у відношенні до білого населення країни їхньою расовою приналежністю. Так, наприклад, Ван Вемелен стверджував, що злочинність «негрів» пояснюється їхньою чуттєвістю та нижчим рівнем інтелігентності, які випливають із расових та спадкових якостей та які не можуть бути повністю пояснені впливом навколишнього оточення.

Були, звичайно, і серед кримінологів США ХХ століття автори, які не погоджувалися із расовими концепціями. Так, В.Бонгер, наприклад, пояснював велику злочинність афроамериканців тільки впливом середовища та навколишнього оточення. Він писав, що «ці зовнішні впливи такі, що аргіогі немає необхідності приписувати злочинність «негрів» будь-яким іншим впливам»[8].

У відповідь на обґрунтовані протести «негритянських» лідерів, які відкидають на основі фактичних матеріалів підвищен-

ну злочинність афроамериканців як раси, Е. Сатерленд, наприклад, погодився лише визнати, що причини злочинності вихідців африканського континенту «не лише расові», а й економічні, культурні тощо.

Також расовими особливостями, як правило, кримінологи США ХХ століття пояснювали й велику злочинність емігрантів, особливо італійців.

Після Другої світової війни відродилося багато «старих» та з'явилися «нові» і «новітні» напрями континентальної теорії кримінального права. Єдині за змістом ці теорії часто конкурували між собою, виходячи з різних філософських концепцій, та приходили до різних висновків при вирішенні конкретних питань кримінального права.

У сучасній науці кримінального права, як і в інших галузях науки, є не тільки реакційні автори, але й вчені, які борються проти реакції, які виступають на захист миру, проти свавілля та беззаконня, расизму та ін. Ці вчені варті поваги, що аж ніяк не означає, що ми у всьому погоджуємося з їхніми теоретичними концепціями.

В основі філософських поглядів сучасних криміналістів лежить або позитивізм або суб'єктивний ідеалізм. Філософські концепції позитивізму знаходять і зараз своє вираження у дещо удосконалених поглядах, які свого часу розвивали антропологічна і соціологічна школи.

З позитивістських положень, близьких до соціологічної школи, виходив дуже поширений після Другої світової війни напрямок у галузі «країн середземноморського» кримінального права, очолюваний генуезьким адвокатом бароном Філіппо Граматика. Створена ним «Міжнародна асоціація соціального захисту» виступала проти покарання-відплати, проти диференціації покарання та заходів громадської безпеки, лише за спеціальну превенцію. Ф. Граматика стверджував, що конкретизоване у кримінальному законодавстві право держави карати виявило себе як неефективне, тому кримінально-правову відповідальність слід взагалі виключити та замінити її системою превентивних та виховних заходів.

Держава не повинна обмежуватися охороною правових благ, вона повинна покра-

щувати людські якості громадян. Традиційне поняття злочину слід замінити поняттям антисоціальності.

Це вимагає радикальної реформи права та процесу. Потрібно і доцільним є не покарання за кожен злочин, а індивідуальні заходи для кожної особи.

Теорія Філіппо Граматика - гілка ломброзіанських та расистських теорій кримінального права. На перше місце тут висувається суб'єкт кримінального правопорушення та спеціальна превенція і цілком заперечується значення діяння та загальної превенції. Покарання, призначене за передбачене законом правопорушення, повністю замінюється довільними заходами громадської безпеки, які суд може застосовувати чи не застосовувати незалежно від характеру діяння. Ця теорія обґрунтовує «свавілья» суду, можливість звільнення від покарання найтяжчих злочинців та визнання невинних людей антисоціальними.

Великий вплив на розвиток сучасної теорії кримінального права здійснюють автори, які виходять з теорії положень прагматизму. Прагматизм постає як вчення, що заперечує об'єктивну дійсність та об'єктивний зв'язок між явищами.

Виходячи із заперечення об'єктивної необхідності, прагматистський метод веде до різноманітних телеологічних теорій у праві. Виходячи з вигоди як основи для оцінки достовірності та істинності становища, прагматистські теорії переносять центр тяжіння питання на конкретний випадок (мікросоціологія) та рекомендують рішення в залежності від конкретної, єдиної у своєму роді ситуації (у чому вони сходяться з екзистенціалістами). У той же час прагматизм прикриває «справжній» зміст права. У прагматиків (як і в екзистенціалістів) окреслюється тенденція ліквідувати будь-яку загальну логіку в розвитку права (оскільки вона неминуче призвела б до розкриття його істинного превентивного змісту).

Неокласицизм, головним чином неокантіанство, що мав у своїй основі філософію фрайбурської школи (В. Віндельбанд, Г. Рікерт), набув широкого поширення у Німеччині, у Франції, Італії та деяких інших країнах. Цей напрямок містив елек-

тичний характер, а погляди його прихильників запозичені як у класиків, так і в позитивістів (головним чином соціологів).

Одним із найавторитетніших представників неокласицизму у Німеччині був Вільгельм Зауер. На думку Зауера, завданням покарання є «шляхом заподіяння страждання та посилення почуття обов'язку у поєднанні з обмеженням правових благ спокутувати тяжке правопорушення та зазнати відплати за провину», «можливо також, окрім зазначеної догми, охоронити державну єдність від порушень права та, виправляючи (виховуючи), чинити вплив на суб'єкта правопорушення та інших членів товариства шляхом залякування» [9].

Він визнавав, що воля людини значною мірою обмежена вродженим нахилом та середовищем, однак у нормальної (розсудливої) людини є свобода вибору між багатьма мотивами та можливими рішеннями, вона може протиставити прагненню до зла та вини необхідну силу опору. В. Зауер вважав, що є три джерела впливу: вплив середовища, уроджені схильності та свобода волі. Закид у винуватості особи, на його погляд, обґрунтований свободою волею.

Також однією з теорій континентального кримінального права стала «фінальна теорія». Найяскравіший представник цієї теорії - німецький криміналіст Ганс Вельцель.

Фінальна теорія у кримінальному праві становить один з різновидів суб'єктивно-волюнтаристського спрямування. Діяння розглядається як воля, а сама дія загальних законів причинності у відношенні до людської психіки заперечується.

Діяння, на думку Г. Вельцеля – це не об'єктивний процес, який підкорюється законам причинності, а «свідомістю привнесений зв'язок», що перебуває над причинністю.

В основі відповідальності, на думку Г. Вельцеля, знаходиться вільна воля суб'єкта, який міг у певній конкретній ситуації діяти відповідно до правової норми, а «вина – це заперечення волевиявлення» [10].

Проти фінальної теорії кримінального права у кримінальному праві висував ряд заперечень, зокрема, вказувалося на те, що:

- ця теорія підпорядковує зміст та оцінку діяння особистим намірам суб'єкта;

- вона не придатна для діянь, вчинених з необережності та з непрямим умислом та ін.

Характеризуючи сучасний стан кримінального законодавства у країнах Європи, ми поділяємо наукову позицію французького криміналіста та адвоката Алена Бауера: «Картина сучасного законодавства у багатьох країнах заплутана. Вона часто нагадує церкви, розпочаті в романському стилі, продовжені у готичному та закінчені у дусі бароко; або ландшафт із глибоким розрізом, що дає можливість побачити різні пласти геологічного розвитку землі» [2].

У всіх кримінальних кодексах Європи з'являється велика група заходів безпеки, які мають напівдисциплінарний, напівадміністративний характер. Не є винятком й Кримінальний кодекс України із правками та змінами, внесеними до нього законодавцем у 2018 році, а саме: із затвердженням нової правової дефініції – «Кримінальний проступок» [11].

Мають місце чотири системи, які регулюють співвідношення покарання та заходів суспільної безпеки:

А. За першою системою спочатку відбувається покарання, а потім застосовуються заходи безпеки (Німеччина, Австрія, Бельгія, Франція).

Б. За другою системою раніше застосовуються заходи безпеки, а на далі відбувається покарання (Італія).

В. За третьою системою покарання замінюється заходами безпеки.

Г. Зрештою, четверта система передбачає альтернативну можливість застосування покарання чи заходів безпеки.

Ця остання система, на нашу думку, найсучасніша. Так, в Англії суду надається вибір між профілактичними арештом та виправним вихованням. Така система також дедалі більше поширюється у скандинавських країнах.

З-поміж питань, які звертають на себе увагу при розробці нових кримінальних законів, у цей час можна зазначити наступні: питання про караність замаху, про рецидив, про співучасть, про поняття абсолют-

но непридатного замаху, евентуального наміру, про караність бездіяльності та, зокрема, бездіяльність, яка тягне за собою певні результати. Сюди відносяться також такі загальні проблеми, як проблема боротьби зі злочинністю неповнолітніх та питання обмеженої осудності.

З переліку питань Особливої частини кримінального права основна увага приділяється проблемі боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, посиленню боротьби з правопорушеннями проти авторитету органів державної влади, далі питанням про караність етаназії (вбивства на прохання потерпілого, з почуття співчуття), абортів, дітовбивства та «залишення сім'ї». Вводяться превентивні заходи проти наркоманів, алкоголіків, асоціальних (несуспільних) та антисоціальних (протисуспільних) елементів.

Зважаючи на наявність недоліків та прогалин у дослідженні філософсько-юридичних аспектів формування європейського понять правопорушення, злочину та покарання, їх вплив на розбудову вітчизняної системи права та сучасне законодавство України, вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Томас Мор. Утопія. «УкрЛіб» - Бібліотека Української Літератури. [Електронний ресурс] URL: <https://www.ukrlib.com.ua>
2. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс] URL: <https://uk.wikipedia.org>
3. Чезаре Ломброзо. «L'Uomo delinquente» («Злочинна людина») (1876). [Електронний ресурс] URL: <https://seo-base.org.ua>
4. Ліст фон Ф // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшучен-

ко (відп. ред.) [та ін.]. - К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. - Т. 3 : К - М. - С. 504. - ISBN 966-7492-03-6.

5. Загальногромадянський кримінальний кодекс Норвегії від 22 травня 1902 року (втратив чинність з 01 жовтня 2015 року) [Електронний ресурс] URL: <https://journals.pnu.edu.ua>

6. Теодор Райк. Ритуал. Психоаналітичні дослідження (фрагмент). // MAGNUM IGNOTUM. Том 4: Психологія релігії та психоаналіз. [Електронний ресурс] URL: <https://www.academia.edu.ua>

7. Вольф Хассо Еріх Вульфен. Кримінальна психологія (1926). Юридична психологія. [Електронний ресурс] URL: <https://yurpsi.com>

8. Віллем Адріаан Бонгер. Соціологічна школа кримінального права // Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. - 2017. - С. 890. - ISBN 978-966-937-261-1.

9. Вільгельм Зауер. Юридична психологія. [Електронний ресурс] URL: <https://yurpsi.com>

10. Айдинян А.В. Розуміння вини у фінальній теорії кримінального права: загальні підходи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Вісник Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. № 6. Том 1. 2017. С.96-99.

11. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (редакція станом на 29.12.2022) [Електронний ресурс] URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

V. Osmolian, OI. Dombrowska, A. Popyk.
PHILOSOPHICAL AND LEGAL

ASPECTS OF THE FORMATION OF THE EUROPEAN CONCEPT OF PUNISHMENT

The authors of the article explain the philosophical and legal aspects of the formation of the European concept of punishment in the light of the legal reform in Ukraine. The author's own (author's) list of legal systems that regulate the relationship between punishment and public safety measures in the modern legal world is provided for general consideration and discussion. In particular, the latter

АНОТАЦІЯ

Автори статті викладають філософсько-юридичні аспекти формування європейського поняття покарання у світлі правової реформи в Україні. Надається на розгляд та обговорення загалу власний (авторський) перелік правових систем, які регулюють співвідношення покарання та заходів суспільної безпеки у сучасному правовому світі. Зокрема, до останніх віднесено систему, у якій спочатку відбувається покарання, а потім застосовуються заходи безпеки; систему, де раніше застосовуються заходи безпеки, а надалі відбувається покарання; систему, згідно з якою покарання замінюється заходами безпеки, та систему, яка передбачає альтернативну можливість застосування покарання чи заходів безпеки. Розкривається значення та надається оцінка цим новелам у системі права та філософії. Обґрунтовується необхідність подальших досліджень відповідної спрямованості, оскільки останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань, а також сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку кримінального права та філософії. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального права та криміналістики.

Ключові слова: вина, злочин, заходи безпеки, криміналістика, покарання, право, правопорушення, теорія, філософія.

include a system in which first punishment occurs, and then security measures are applied; a system where security measures are applied earlier, and then punishment occurs; a system according to which punishment is replaced by security measures and a system that provides for an alternative possibility of applying punishment or security measures. The significance and assessment of these short stories in the system of law and philosophy is revealed. The need for further research in the relevant direction is substantiated, as the latter will create prospects for theoretical and practical studies, as well as contribute to solving problematic issues in this area of criminal law and philosophy. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of material law and criminology.

Key words: guilt, crime, security measures, criminology, punishment, law, offence, theory, philosophy.